

VRSTE SUFIKSA I PRAVILO AKCENTA U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

V srbohrvaščini stojijo, tako kot v angleščini in drugih jezikih, ciklične pripone pred nevtralnimi. Nevtralne pripone lahko sledijo cikličnim ali drugim priponam in ne spremenijo naglasa korena. Raziskati bo treba še odnos cikličnih in nevtralnih pripon do nekaterih pripon nedoločenega značaja.

As in English and other languages, cyclic suffixes in Serbo-Croatian precede neutral suffixes. Neutral suffixes may follow cyclic and other suffixes and do not change the accent of basic words. The relative order of cyclic and neutral suffixes to some suffixes of vacillating behaviour must, however, be further examined.

N. Chomsky i M. Halle (1968) su uočili da se engleski sufiksi mogu podeliti na dve grupe prema tome da li su neutralni u odnosu na akcenat reči ili ne. Tako pridevski sufiksi *-y*, *-like*, *-able*, *-ish*, a i sufiksi *-ing*, *-ed* (past tense), *-hood*, *-ness*, *-ly*, *-wise*, ne utiču na akcenat reči kojima se dodaju. Te sufikse su oni nazvali neutralnim: za razliku od ovih sufiksa neneutralni sufiksi menjaju akcenat reči kojima se dodaju. Dalje je D. Siegel (1974) utvrdila da u engleskom jeziku neneutralni sufiksi prethode neutralnim. To je kasnije dalo povoda K. P. Mohananu (1981) i P. Kiparskom (1982) za uvođenje dvaju slojeva leksikona: cikličnog i postcikličnog. Otada se neneutralni sufiksi nazivaju ciklični. U ovom članku želimo da navedemo tipične ciklične i neutralne sufikse sh. jezika i opišemo neke njihove osnovne osobine. Takođe želimo da ukažemo na način na koji ciklični i neutralni sufiksi uslovljavaju pravilo srpskohrvatskog akcenta (skraćeno SA) i opišemo njihov relativni poredak.

Mi (privremeno) pretpostavljamo da u sh. jeziku važi sledeće pravilo akcenta: (SA) Akcenat reči pada na pretposlednji slog. Iako pravilo SA ne važi u većem broju slučajeva,¹ ono ipak može privremeno da posluži za opis nekih bitnih pojava srpskohrvatske akcentuacije. U daljem izlaganju mi ćemo nastojati da pokažemo kako se gornje pravilo može preciznije formulisati i kako treba ograničiti domen njegove primene.

Pravilo SA se odnosi na uzlazne akcente, a silazni akcenti se shvataju kao »default« akcenti neakcentovanih reči (v. Jakobson 1931, W. Browne i J. McCawley 1965). Takođe se pretpostavlja da su ispravne one teorije koje vode računa o dvosložnoj prirodi sh uzlaznih akcenata (v. I. Lehiste i P. Ivić 1986). Pravilo SA je tada u skladu sa zapažanjem da, uopšte, u svetskim jezicima, naglasak reči pada prevashodno na krajnje slogove, prve ili poslednje (Hayes 1981, Halle i Vergnaud 1987). S druge strane, moramo naglasiti da je gore formulisano pravilo SA tek jedna privremena hipoteza koja treba da olakša opis nekih pojava srpskohrvatske akcentuacije. Na osnovu naše analize cikličnih sufiksa mi ćemo u toku našeg izlaganja predložiti novu formulaciju pravila SA.

¹Ovo se pre svega odnosi na imenice koje se završavaju vokalom.

1 Navodimo prvo jedan provizoran spisak cikličnih imeničkih sufiksa i primere koji ilustruju njihov odnos prema pravilu SA:²

- áč**: *glās – glāsáč, vježba – vježbáč, pjevati – pjeváč, cjèpati – cjèpáč*;³
- ān**: *lūtkā – lūtān, tīkva – tīkvān, glūp – glūpan, ćūba – ćūbān*;
- ana**: *cígla – ciglāna, šéčer – šecerāna, crījep – crepāna, kāfa – kafāna*;
- ara**: *ūgalj – ūgljara, crījep – crèpara, sō – sōlara, ūlica – uličara, pèpeo – pepèljara, pijèsak – pjèščara*;
- āš**: *gùbiti – gubitaš, bōmba – bōmbāš, bàtina – batīnāš, pljāčka – pljāčkāš*;
- at**: *māršāl – maršālāt, dōktor – dōktōrāt, džakon – džakōnāt*;
- čina**: *sōm – sōmčina, čòban – čobānčina, làžōv – lažōvčina*;
- ež**: *drijèmati – drijèmez, dáviti – dávez, cřtati – cřtez*;
- etina**: *rība – ribètina, tórba – torbètina, žena – ženètina, jàrac – jarčètina*;⁴
- icak**: *sōba – sobičak, jāma – jamičak, kōnj – konjičak, cūra – curičak, krāj – krajičak, grána – graničak*;
- ija**: *tīranin – tirānija, astròlog – astrològija, mōnarh – monārhiija*;⁵
- ika**: *svāst – svāstika, mètōd – metòdika, rūsist – rusistika, vāren – varènika*;
- itet**: *pùblika – publicitēt, elèktrika – elektricitēt, admīrāl – admiralitēt*;
- lija**: *vároš – varòšlija, mèrāk – merāklija, fakultēt – fakultètlija*;
- onār**: *milīcija – miliciōnār, dikcija – dikciōnār, lēgija – legiōnār*;⁶
- onja**: *svrāb – svrábonja, gřba – gřbonja, prđjeti – prđonja, nōs, nōsa – nósonja*;⁷
- ota**: *dōbar – dobrōta, strāh – strahōta, lījep – ljepōta, krāsan – krasōta*;
- ulja**: *cvřjet – cvjètulja, vlāsi – vlāsulja, sīv – sīvulja, dřhtati – dřhtulja*;
- uša**: *gārav – garāvūša, klepètati – klepētuša, divljāk – divljākuša*.

²Primere po pravilu navodimo u ijekavskom obliku jer oni u generativnom smislu imaju prvenstvo: ekavski oblici se mogu izvesti iz ijekavskih, a obrnuto ne važi.

³Sufiks *-(a)k* je takođe cikličan u najvećem broju slučajeva. Neke imenice, međutim, odstupaju od te pravilnosti (v. T. MARETIĆ 1963, NIKOLIĆ 1970, BABIĆ 1986). Primeri *trēsak, pljēsak, pljūsak, prāsak, vrīsak, pīsak* i još neki drugi koje navodi BABIĆ (1986) ne mogu se prihvatiti kao odgovorajući jer *-(a)k* pripada osnovi što se vidi iz oblika glagola *trěskati, pljěskati, pljůskati, prāskati*, itd. Sufiks *-(a)c* je, takođe, često cikličan, ali ima i dosta odstupanja koja traže drugačije tumačenje.

⁴Navedene reči imaju augmentativno značenje. U rečima koje znače vrstu mesa, akcenat pada na četvrti slog od kraja reči (npr. *mācētina, jārčētina, gūščētina, tēletina, svinjetina*). Ove reči se moraju shvatiti kao leksički uslovljeni izuzeci.

⁵Drugačiji akcenat imaju reči *āmfībija, Ārābija, Vēnēcija, āmbīcija, Portūgālija, impērija, mātērija, bātērija, istōrija, lūdōrija, rēvīzija, kōntūzija, Ālbānija, Britānija, Slōvēnija*. U ovim rečima sufiks *-ija* se ponaša kao neutralni sufiks. Ova pojava se objašnjava prenošenjem silaznog akcenta koji te reči u stranom izvoru imaju za jedan slog unapred. Doduše, zabeleženi su i akcenatski dubleti *aūdīcija – audīcija* sa promenjenim akcentom (v. A. BELIĆ 1950/51: 227).

⁶Sufiksi *-ij+onar* daju *-ionar* (v. S. RAKIĆ 1989).

⁷Javljaju se i dubleti: *dūgonja – dúgonja, bīkonja – bīkonja, kītonja – kītonja, gūzonja – gūzonja, mřkonja – mřkonja* (v. J. MATEŠIĆ (1965) i B. NIKOLIĆ (1970)).

Pored gornjih sufiksa, ciklični su i imenički sufiksi *-āc* (*golāc*), *-āda* (*bakljāda*), *-aj* (*kelnērāj*), *-āja* (*perāja*), *-ān(a)c* (*Amerikānac*), *-ānstvo* (*čovečānstvo*), *-ant* (*labòrant*), *-āža* (*sabotāja*), *-ent* (*apslòvent*), *-ér* (*frizēr*), *-īr* (*komāndīr*), *-īt* (*kālcīt*), *-itis* (*bronhītis*), *-īš* (*gūstīš*), *-iša* (*māliša*), *-iz(a)m* (*monizam*), *-njava* (*dérnjava*), *-ōv* (*lážōv*), *-otina* (*brljotina*),⁸ *-ūlj(a)k* (*corbūljak*) *-ūra* (*diktatūra*), *-urina* (*žabūrina*), *-aština* (*nemāština*), *-ešina* (*starješina*), *-ušina* (*orlūšina*) *-uština* (*barūština*) i još neki manje plodni sufiksi.

Ciklični su i sledeći sufiksi stranog porekla:

- graf:** *fotoğraf*, *teleğraf*, *paràgraf*, *autògraf*, *barògraf*;
- log:** *katàlog*, *dijàlog*, *pedàgog*, *enòlog*, *epìlog*, *psihòlog*;
- fil:** *diskòfil*, *filmòfil*, *enòfil*, *slovenòfil*, *austròfil*;
- man:** *kleptòman*, *piròman*, *cimèrman*, *supèrman*;
- skop:** *biòskop*, *periskop*, *kaleidòskop*, *žiròskop*, *stetòskop*.

Navodimo i važnije ciklične pridevske sufikse:

- ički:** *socijālist* – *socijalističkī*, *etimòlog* – *etimològičkī*, *esèjist* – *esejističkī*;
- ašnji:** *dāvni* – *dāvnašnji*, *jučē(r)* – *jučèrašnji*, *sād* – *sādašnji*;
- aći:** *brījati* – *brījaćī*, *spāvati* – *spāvaćī*, *prāti* – *pèraćī*,⁹
- an:** *dāska* – *dāščan*, *živac* – *živčan*, *žīca* – *žičan*;
- (l(j))iv:** *bòsti* – *bòdljiv*, *dijèliti* – *djèljiv*, *plākati* – *plāčljiv*;
- at:** *přsa* – *přsat*, *klīp*, *klīpa* – *klīpat*, *břk* – *břkat*;
- ovit:** *třn* – *trnòvit*, *gřč* – *grčèvit*, *slīka* – *slikòvit*.

Ciklični su i pridevski sufiksi *-cat* (*sāmcat*), *-unjav* (*bljedùnjav*), *-uljast* (*dugùljast*), *-ecī* (*srnecī*), *-ok* (*šīrok*) i možda još poneki manje plodan sufiks.

2 Sledeći imenički sufiksi su neutralni:

- (j)ād:** *pāšče* – *pāščād*, *dřvo* – *dřvljād*, *bjegúnac* – *bjègūncād*, *māgare* – *māgarād*;
- ka:** *amāter* – *amāterka*, *cřn* – *cřnka*, *īvan* – *īvanka*, *mjęšťanin* – *mjęšťanka*;
- kinja:** *slūga* – *slūškinja*, *Līka* – *Līčkinja*, *daktilògraf* – *daktilògrafkinja*.¹⁰

Sledeći pridevski sufiksi su takođe neutralni:

- skī:** *kūla* – *kūlskī*, *štāla* – *štālskī*, *gerila* – *gèrilskī*, *bān* – *bānskī*, *sòmot* – *sòmotskī*;
- jī:** *vrāg* – *vrāžjī*, *čòvek* – *čòvečjī*, *lābūd* – *lābudī*, *djèca* – *djèčjī*;

⁸Reči izvedene sufiksom *-otina* su poseban problem jer se akcentat u njima pojavljuje čak na četvrtom slogu od kraja reči. Videti, međutim, i belešku br. 15.

⁹Prema BABIĆU (1986) i sufiks *-anī* bi se mogao svrstati u ovu grupu jer je »naglasak uglavnom kratkouzlazni na trećem slogu od kraja« (str. 385). Ukupan broj primera sa tim sufiksom nije veliki, a javljaju se, uglavnom kao dubleti, i neki primeri sa akcentom na pretposlednjem slogu: *sunčānī*, *nepčānī*, *novčānī*, *koštānī*, *zvezdānī*, *uljānī*, *voštānī*, *solānī*, v. MATEŠIĆ 1965 i REČNIK (1967–73).

¹⁰Prema analizi koju daje BABIĆ (1986) i imenički sufiks *-njāk* je neutralan (v. str. 95), ali tu tvrdnju nije lako proveriti jer nije u svim slučajevima jasno da li se radi o sufiksu *-njāk* ili *-jāk*. Terminalni položaj toga sufiksa govori ipak u prilog Babićeve analize (vidi dalje o relativnom uređenju različitih vrsta sufiksa).

-nī: *jáje – jājnī, štjédeti – štēdnī, mjěsto – mjěsnī, tarífa – tārīfnī;*

-nji: *krāj – krājnjī, kūča – kūčnī, jŭtro – jŭtārnjī, zíma – zīmñjī, dānas – dānašñjī;*

-ast: *igla – ĭglast, brežŭljak – brěžuljkast, bádem – bádemast, bðkðr – bðkorast.*¹¹

Iz gornjeg pregleda se vidi da sufiksi koje smo nazvali neutralnim ipak menjaju u nekim slučajevima akcenat reči. Primetimo, međutim, da se najčešće menjaju samo uzlazni akcenti, i da se te promene mogu objasniti dvosložnim karakterom tih akcenata i neutralnošću sufiksa. U rečima sa jednosložnim osnovama oni se pojavljuju kao silazni akcenti, a u onima sa višesložnim osnovama pomeraju se za jedan slog ulevo – a te promene upravo proizilaze iz neutralnosti dodanih sufiksa i dvosložnog karaktera uzlaznih akcenata. Razmotrimo te promene u sledećoj tabeli:

(1a) <i>júne – jŭnād</i>	(b) <i>golúpče – gòlupčād</i>	(c) <i>sjěme – sjēmēnka</i>
<i>strána – strānk</i>	<i>planína – plānīnka</i>	<i>čěstār – čěstarskī</i>
<i>zíma – zīmskī</i>	<i>Evrópa – èvròpskī</i>	<i>pðžār – pðžārnī</i>
<i>djèca – djěčjī</i>	<i>tarífa – tārīfnī</i>	<i>vjěštica – vjěštičjī</i>
<i>jáje – jājast</i>	<i>lepéza – lèpezast</i>	<i>čětvrt – čětvrtast</i>
<i>igla – ĭglast</i>		

U (1a) uzlazni akcenat se menja u silazni na istom slogu: ova promena je karakteristična za jednosložne osnove i nužno proizilazi iz dvosložne prirode uzlaznih akcenata i neutralnosti sufiksa. U (1b) uzlazni akcenat se pomera ulevo, očigledno zbog neutralnosti sufiksa. Ovo pomeranje akcenta se ipak može opisivati na dva načina: brisanjem starog akcenta i delovanjem pravila SA ili pomeranjem leksičkog akcenta ulevo zbog neutralnosti sufiksa. Čini se da je ovo drugo objašnjenje u boljoj saglasnosti sa pretpostavkom o neutralnosti sufiksa. Primeri (1c) pokazuju da i posle neutralnih sufiksa može, u pojedinim slučajevima da deluje SA. Treba, međutim primetiti da i tada SA ne uzima u obzir neutralne sufikse, oni su za njega nevidljivi. Za sve primere tipa (1c) je značajno da akcenat ne može da padne na neutralne sufikse, a to znači ni drugi slog rastućih akcenata – i upravo ta činjenica proizilazi iz neutralnosti sufiksa. Primeri (1c) se, dakle, posmatrano sa te strane, uklapaju u koncepciju neutralnih sufiksa. S druge strane, primeri tipa (1c) se moraju shvatiti kao leksički uslovljeni izuzeci s obzirom na činjenicu da u njima uopšte deluje pravilo SA, suprotno pretpostavci da dodavanje neutralnih sufiksa ne povlači dejstvo pravila SA. Primetimo da primera tipa (1c) ima malo, jedva desetak.

3 U primerima (1c) sufisksi *-ka*, *-skī*, *-nī*, *-jī* izuzetno povlače dejstvo pravila SA kao ciklični sufiksi. Ovi sufiksi se, međutim, u njavećem broju slučajeva ponašanju u potpunosti kao i ostali neutralni sufiksi, a odstupanja (1c) se mogu shvatiti kao leksički uslovljeni izuzeci. Drugi je, međutim, slučaj s sufiksima *-telj* i *-or*: ti sufiksi redovno povlači ujednačen akcenat na trećem slogu od kraja. Navedimo primere:

-telj: *tŭžiti – tŭžitelj, mŭčiti – mŭčitelj, pokázati – pokázatelj, uništiti – uništitelj.*

¹¹Od ovoga odstupaju akcenti prideva *lānčast, krivŭdast, plikast, budālast, vragòlast, rúnast, peděrast, dugŭljast, kòsast, rāžnjast, gnòjast, pojàsast, mètlast*. Ipak ima mnogo više primera (tj. skoro svi ostali) u kojima se sufiksa *-ast* ponaša kao neutralan sufiks.

-or: *inkubácija – inkùbātor, kreácija – krèātor, uřlati – ùrlātor, operácija – opèrātor, diktāt – diktātor, redākcija – rèdaktor*.¹²

Sufiksi *-telj* i *-or* povlače, dakle, delovanje pravila SA, ali se sami ti sufiksi ne računaju u uslove za to pravilo. Ove sufikse bi zato mogli nazvati ekstracikličnim sufiksima jer povlače dejstvo pravila SA, a da se pri tome, kao i neutralni sufiksi, ne uzimaju u obzir kao okolina toga pravila. Sada bi mogli reći da se izuzetno i neutralni sufiksi u primerima (1c) ponašanju kao ekstraciklični sufiksi. Sličan sufiksima *-telj* i *-or* je i imenički sufiks *-je*. Ovaj sufiks izaziva i sledeće akcenatske promene: javljanje silaznog akcenta na jednosložnim osnovama i pomeranje uzlaznog akcenta sa poslednjeg sloga osnove: sufiks *-telj* ne pokazuje te promene akcenta zato što se uvek dodaje na višesložne osnove. Sledeći primeri ilustruju naznačene osobine sufiksa *-je*:

-je: *klās – klāsje, pèro – pèrje, brôd – bròdovlje, drvèta – dr̃vèće, stijèna – st̃ijenje, kāmēn – kāmēnje*.

Ponašanje sufiksa *-je* nije, međutim, potpuno dosledno i pokazuje dosta odstupanja od uočenog modela u kategoriji tzv. glagolskih imenica (v. Maretić 1963, Nikolić 1970). Prenosjenje akcenta na predloge, međutim, u potpunosti odgovara uočenom modelu. U primerima *òd grōžda, òd gvōžđa, nà zdrāvlje, bēz lišća, izà grōblja* (v. Stevanović 1981) akcenat se pomera na treći slog od kraja reči, a ta promena upravo proizilazi iz ekstracikličnosti sufiksa *-je*. Ovi primeri pokazuju da pravilo SA deluje i na razini fonoloških reči.

4 U prethodnim odeljcima smo naveli najvažnije ciklične, neutralne sufikse i ekstraciklične sufikse i pokazali smo kako neutralni i ekstraciklični sufiksi sadejstvuju sa pravilom SA. Preostaje da analiziramo sadejstvo cikličnih sufiksa sa tim pravilom.

Ciklični sufiksi su jednosložni, dvosložni ili trosložni. Ako je sufiks jednosložan, akcenat pada na slog ispred sufiksa (npr. *vjèžbāc, bōmbāš, tikvān, maršālāt, gòlāc, gùstīš, labòrant, cr̃et̃ž, m̃azgov, nit̃kōv, dj̃édo*). Ako je sufiks dvosložan ili trosložan, akcenat pada na drugi ili treći slog od kraja reči. Akcenat reči izvedenih jednosložnim sufiksima izgleda jasan: razmotrimo detaljnije akcenat reči izvedenih dvosložnim i trosložnim sufiksima. Osnovne mogućnosti ilustrujemo sledećim primerima:

(2a) <i>ulīcara</i>	(b) <i>esejīstīčkī</i>	(c) <i>crepāna</i>	(d) <i>trnòvit</i>	(3) <i>babètina</i>
<i>tirānija</i>	<i>sādašnjī</i>	<i>punòća</i>	<i>bljedùnjav</i>	<i>maglūština</i>
<i>merāklija</i>	<i>brijačī</i>	<i>dobròta</i>	<i>dugùljast</i>	<i>žabùrina</i>
<i>svāstika</i>	<i>s̃rnečī</i>	<i>bakljāda</i>	<i>Amerikānac</i>	
<i>vlāsulja</i>		<i>perāja</i>	<i>rivalit̃et</i>	
<i>garāvuša</i>		<i>sabotāža</i>	<i>bronhit̃is</i>	
<i>šamarčina</i>		<i>diktatūra</i>		
<i>grbonja</i>		<i>čovečānstvo</i>		

U (2a) i (b) akcenat pada na treći slog od kraja, a u (2c) i (d) na drugi slog od kraja. U (3) su reči izvedene trosložnim sufiksima, a akcenat pada na treći slog od kraja reči. Primetimo da u (2b) svi primeri sadrže deklinacioni nastavak *-i* prideva

¹² Ako je osnova reči jednosložna akcenat je silazni *r̃et̃or, kt̃itor, f̃āktor, l̃ēktor, d̃ōktor, ṽēktor, r̃ōtor, t̃ūtor*. U rečima koje su izvedene sufiksom *-telj* ta alternacija se ne javlja jer se sufiks *-telj* uvek dodaje na višesložne osnove.

određenoga vida koji je u najvećem broju slučajeva neutralan u pogledu akcenta.¹³ (Zato su pridevski sufiksi *-skī*, *-nī*, *-jī*, *-njī* neutralni, v gore str. 4.) Ako se, dakle, izuzme taj poslednji slog, akcenat reči u (2b) sledi jednostavnom primenom pravila SA. Primitimo da akcenat reči u (2a) sledi na osnovu istoga pravila ako zanemarimo deklinacioni nastavak *-a* nom. jednine, a to znači da akcenti i u (2a) i u (2b) proizilaze primenom istog pravila SA. Primeri (2d) završavaju suglasnikom, ali akcenat takođe pada na pretposlednji slog i to ne samo u nom. jednine nego i u većini drugih padeža. Reči (3) su izvedene trosložnim sufiksima, ali akcenat opet pada na drugi slog od kraja reči, ako zanemarimo deklinacioni nastavak *-a*. Drugačije je, međutim, u primerima (2c) u kojima akcenat pada na poslednji slog osnove, ali većina ovih primera se odlikuje time što sufiks sadrži dug vokal. Sličnu pojavu možemo uočiti i u primerima (4):

(4) *glàsāč* – *glasāča*, *glùpān* – *glupāna*, *fràzēr* – *frazéra*, *pàstīr* – *pastīra*, *làžōv* – *lažōva*, *gubitāš* – *gubitāša*, *kālcīt* – *kalcīta*, *gùstīš* – *gustīša*.

U primerima (4) akcenat pada na pretposlednji slog nom. jednine, ali na poslednji slog osnove u gen. jednine. Ovi primeri pokazuju zavisnost mesta akcenta od kvantiteta u sh jeziku – dužina vokala privlači akcenat. Akcenatska alternacija

(5) $\check{V}C\check{V}C$ — $VC\check{V}CV$

je karakteristična za sh, deklinacioni sistem i vrši se gotovo bez izuzetaka. Ova zavisnost mesta akcenta od kvantiteta mora da bude očitovana i u pravilu akcenta SA. Ovo razmatranje nas navodi da predložimo novu, tačniju formulaciju pravila akcenta SA:

(6) a) Akcenat pada na krajnji slog reči, ako taj slog sadrži dug vokal.

b) Ako krajnji slog ne sadrži dug vokal, akcenat pada na pretposlednji slog, ili, znatno ređe na poslednji slog.

Nova formulacija pravila SA se odnosi na osnove reči, tj. deklinacioni nastavci se ne broje kao okolina, pa se u (6) izrazi 'krajnji slog' i 'pretposlednji slog' odnose na osnovu reči. Dodavanje deklinacionih nastavaka ne menja akcenat velike većine imenica, a izuzeci i varijacije u pojedinim padežima se moraju posebno popisati.¹⁴ Formulacija (6) ispravno sprečava da dodavanje deklinacionih nastavaka automatski utiče na akcenat osnove.

Pravilo (6a) se primenjuje na reči izvedene sufiksima *-āda*, *-āja*, *-ānstvo*, *-ūra*, *-āža* koji sadrže dug vokal, ali izuzetno i na sufikse *-ana*, *-oča*, *-ota* (primeri 2c) koji takav vokal ne sadrže. Pravilo (6b) važi za reči izvedene imeničkim sufiksima *-ant*, *-ān(a)c*, *-ara*, *-čina*, *-ent*, *-ež*, *-ija*, *-ika*, *-iša*, *-itet*, *-itis*, *-ist*, *-iz(a)m*, *-onja*, *-ulja*, *-uša* i pridevskim sufiksima *-at*, *-cat*, *-(l(j))iv*, *-ovit*, *-unjav*, *-uljast*, *-ok*, a eventualno i

¹³Činjenice ove vrste bi mogle da budu značajan argumenat u prilog teze da sufikse treba strogo razlikovati od deklinacionih nastavaka. U našoj nauci, međutim, prevladava drugačije mišljenje (v. npr. STEVANOVIĆ 1981, BABIĆ 1986).

¹⁴Mi se ovde ne možemo upuštati u detaljniju analizu akcenatskih izmena u deklinaciji sh. imenica. Padeži u kojima dolazi do promene akcenta nekih imenica, a to su ak. jednine i množine, vok. jednine, lok. jednine, gen. plurala moraju se posebno razmatrati po različitim imeničkim grupama (v. STEVANOVIĆ 1981).

sufiksima *-ički*, *-ašnji*, *-ači*, *-eči* u kojima je krajnje *-i* neutralno.¹⁵ Jednosložni sufiksi *-āc*, *-āš*, *-āt*, *-iš*, *-it*, *-ir*, *-ēr* zahtevaju, međutim, poseban tretman jer u nom. jednine akcenat pada na pretposlednji slog. Alternacija (5) se mora izvesti posebnim pravilom koje akcenat sa poslednjeg sloga reči pomera unapred. Pravilo pomeranja akcenta (AŠ - Accent Shift) bi se moglo formulisati na sledeći način:

Pomeranje akcenta (AŠ)

$$(7) \sigma \sigma \rightarrow \sigma \sigma - \left\{ \begin{array}{l} \# \\ \text{nsuf} \end{array} \right.$$

U (7) »nsuf« označava neutralni sufiks, σ slog, a # kraj reči. Pravilo (AŠ) opisuje pomeranje akcenta na prethodni slog. Ovo pravilo prirodno proizilazi iz pretpostavke da uzlazni akcenat ne može da padne na poslednji slog. Ono se primenjuje u nom. jednine muškoga roda u kome je padežni nastavak: to praktično znači da se kao osnova uzima akcenat ostalih padeža što je sa generativne tačke svakako opravdano jer su ostali padeži brojniji. Pokažimo primenu pravila AŠ na primeru reči *vježbāc* – *vježbāca*. Imamo sledeće izvođenje:

(8)	<i>vježb</i>	<i>vježb</i>	bazični oblik
	<i>vježb+āc</i>	<i>vježb+āc</i>	sufiksacija
	<i>vježbāc</i>	<i>vježbāc</i>	pravilo SA ¹⁶
	---	<i>vježbača</i>	gen. jednine
	<i>vježbāc</i>	---	pomeranje akcenta AŠ
	-----	-----	
	<i>vježbāc</i>	<i>vježbača</i>	

Rezultat izvođenja su reči *vježbāc* – *vježbāca* u kojima su akcenti zabeleženi tradicionalnim zapisom. S obzirom na našu pretpostavku o dvosložnom karakteru sh. uzlaznih akcenata, ovaj zapis označava mesto rastućeg tona, ali i to da se na narednom slogu ostvaruje opadajući ton. Izvođenje (8) ilustruje primenu uslova za kraj reči, primeri *golúpce* – *gólúpčād*, *Evrópa* – *èvròpskī* (v. primere 6b) primenu uslova za neutralni sufiks.

Pravilo AŠ je karakteristično za novoštokavske dijalekte koji čine osnovicu standardnog sh. jezika. u pojedinim rečima stranog porekla izostaje primena pravila AŠ (npr. *asistènt*, *diletànt*, *dirigènt*, *agitàtor*, *atentàtor*, *audīcija*, *inteligèntan*, *interesàntan*, *pedàntan*, *Austràlija*, v. Stevanović 1990), ali u standardnom jeziku se ona po pravilu vrši.

Vidimo da pravilo (6) vrlo dobro opisuje akcenat reči izvedenih cikličnim imeničkim i pridevskim sufiksima. To pravilo nema mnogo izuzetaka. Tu pre svega možemo ubrojati reči izvedene sufiksima *-otina* (npr. *brljotina*, *smržotina*, *posjèkotina*),¹⁷ i *-etina* (npr. *kònetina*, *svìnetina*, *gùščetina*) kada se ovaj sufiks upotrebljava za izvođenje reči koje označavaju vrste mesa. Zatim bi se kao izuzeci moge navesti reči

¹⁵To i je deklinacioni nastavak 1. lica jednine muškoga roda prideva određenoga vida, a takvi pridevi u velikoj većini imaju neutralne deklinacione nastavke (v. STEVANOVIĆ, 1981: 258, 268).

¹⁶Znak # označava mesto uzlaznih akcenata.

¹⁷BABIĆ (1986) beleži da se javlja i akcenat na rečem slogu od kraja reči tako da postoje dubleti *čupèrotina* – *čuperòtina*, *grizotina* – *grizòtina*, *posjèkotina* – *posjekòtina*. Pojava takvih akcenata je, svakako, više u skladu s našim pravilom.

izvedene sufiksima *-ārīj* (*planētārīj*), *-ija* (*Britānija*, *strātēgija*).¹⁸ Ukupan broj izuze-taka, kao što vidimo, nije veliki.

U daljem tekstu oznaka SA se odnosi na novu formulaciju (6).

Letimičan pregled pokazuje da pravilo (6) vaši, izgleda, u velikoj meri, i za uzlazne akcente monomorfnihi reči. Ovo tvrđenje treba, naravno, detaljnije proveriti. Mi se u ovom članku ne možemo u to upuštati.

5 Halle i Vergnaud (1987) razlikuju još i dominantne neakcentovane sufikse čije prisustvo povlači javljanje akcenta na početnom slogu.¹⁹ U skohrvatskom jeziku takođe postoji ta vrsta sufiksa. Takvi su npr. imenički sufiksi *-aj* i *-ivo*:

-āj: *znāčāj*, *tēčāj*, *ḍbičāj*, *slūčāj*, *ḍsječāj*, *gūtljāj*, *zāvežljāj*, *ḍproštāj*²⁰

-ivo: *pēcivo*, *sjēčivo*, *grādivo*, *prēdivo*, *gnḍjivo*, *tkīvo*.

Isto svojstvo imaju i sledeći pridevski sufiksi:

-(a)k: *gībak*, *čītak*, *pītak*;

-al(a)n: *gēnijālan*, *spēcijālan*, *sḍcijālan*, *rādiijālan*, *fērijālan*;

-ar(a)n: *jūbilāran*, *tābelāran*, *pḍpulāran*, *bīnāran*, *īmagināran*;

-aš(a)n: *slābāšan*, *īzdāšan*, *dūrāšan*;

-il(a)n: *sēparabīlan*, *sēnzibīlan*, *īmbecīlan*;

-iv(a)n: *sūgestīvan*, *nēgatīvan*, *žrozīvan*, *fīktīvan*;

-ionī: *ākcīonī*, *kōmisiōnī*, *rēvoluciōnī*, *rōtaciōnī*;

-oz(a)n: *stūdiōzan*, *grāciōzan*, *fūriōzan*, *brāvurōzan*.

Primitimo da se ovi sufiksi dodaju neposredno na osnovu.

Još neki manje plodni sufiksi pripadaju ovoj grupi. Halle i Vergnaud (1987), koji su zapazili ovu vrstu sufiksa u sanskritu i litvanskom jeziku, ubrajaju ih u ciklične sufikse. Moglo bi se smatrati da ovi sufiksi, kao i ostali ciklični sufiksi, poništavaju akcenat osnove, ali da njihovo dodavanje ne povlači novu primenu pravila SA. Početni silazni akcenat može se u tom slučaju protumačiti kao 'default' akcenat neakcentovanihi reči. Ovo shvatanje nije bez određenih teškoća jer smo mi pretpostavili da se SA obavezno

¹⁸Videti belešku br. 5 koja se odnosi na reči izvedene sufiksom *-ija*. Primitimo da se pored reči sa akcentom na četvrtom slogu od kraja ponekad javljaju i dubleti sa akcentom na trećem slogu (npr. *āmnēzija* – *amnézija*, *hārmōnija* – *harmónija*), *gālērija* – *galērija*, *hīstērija* – *histērija*, *anēstēzija* – *anestēzija*, v. Pravopis). Naravno, samo drugi elementi ovih parova su u skladu s našim pravilom. Reči izvedene sufiksima *-jārda*, (*glāvūrda*, *rūčūrda*), *-ēndra* (*sēlēndra*) ne protivureče našem pravilu jer je na njim dužina sekundarna (duženje pred glasnikom).

¹⁹Terminologija koju koriste Halle i Vergnaud se razlikuje od naše. Oni upotrebljavaju koriste termine »dominantni« i »recesivni« sufiksi koji prema njihovoj terminologiji mogu da budu akcentovani i neakcentovani. Njihovi dominantni sufiksi odgovaraju cikličnim sufiksima, a recesivni neutralnim i tzv. kolebljivim sufiksima koje ćemo kasni je pomenuti.

²⁰U navedenim primerima sufiks *-aj* se dodaje na glagolsku osnovu. Postoji još jedan sufiks *-aj* koji se dodaje na imeničku osnovu: tako nastaju imenice *šnajḍeraj*, *štrikēraj*, *kelnēraj*, *fušēraj*, *kuplērāj* koje sve imaju uzlazni akcenat ne drugom slogu od kraja. Ovaj sufiks *-aj* je cikličan: on se dodaje skoro isključivo na imenice stranog (većinom nemačkog) porekla.

primenjuje posle dodavanja cikličnih sufiksa: ono se, ipak može uslovno prihvatiti dok se potpunije ne ispita priroda akcenatskih pravila srpskohrvatskog jezika.

Primitimo da isto svojstvo imaju i neki prefiksi. Navodimo sledeće primere:

i-: *îlegālan, îmoralan, îreālan, îracionālan;*

pra-: *prābiće, prāčovjek, prāzejik, prāšuma;*

pre-: *prēbogat, prēdug, prēpun, prēškūp, prēslān;*

po-: *pōbočan, pōbōžan, pōdātan, pōdobar, pōdug, pōvōljan.*

Dominantni, dakle, mogu da budu ne samo sufiksi, nego i prefiksi.

6 Siegel (1974) je utvrdila da u engleskom jeziku ciklični sufiksi po pravilu prethode neutralnim. To pravilo važi i u srpskohrvatskom jeziku. Samo ciklični sufiks *-uša* (*divljākuša, seljānkuša, govedāruša, garāvuša*) i sufiksi stranog porekla *-luk* (*ku-kavičluk, svinjārluk, domāzluk*), *-ija*²¹ (*grofōvija, momčādija, pjevāvniija, lončāriija, proklētija*) i *-ika* (*šarēnika, gōrčika, pucāljika*) mogu da slede druge neciklične sufikse. Pored toga, mogući su još neki pojedinačni primeri u kojima jedan cikličan sufiks sledi drugi, bilo cikličan, bilo necikličan sufiks. Upravo ti primeri mogu da posluže kao ilustracija za cikličnu primenu pravila SA.

(g)	<i>niṭko</i>	<i>rōb</i>	<i>ēsēj</i>	<i>žūpa</i>
	<i>niṭkōv</i>	<i>rōbija</i>	<i>esējist</i>	<i>žūpān</i>
	<i>niṭkōvluk</i>	<i>robijāš</i>	<i>esejističkī</i>	<i>župānija</i>

U (9) nakon svakog dodavanja sufiksa iznova se primenjuje pravilo SA. Ukoliko neki cikličan sufiks sledi iza neutralnog sufiksa, ovaj poslednji gubi svoju neutralnost. Ilustrujemo to sledećim primerima:

(10)	<i>mōmak</i>	<i>pīle</i>
	<i>mōmčād</i>	<i>pīlād</i>
	<i>momčādija</i>	<i>pilādija</i>

U rečima *momčādija* i *pilādija* sufiks *-ād* nije više neutralan. Primera tipa (10) nema mnogo u sh, jeziku jer po pravilu neutralni sufiksi slede iza cikličnih, ali i ti primeri ilustruju dobro ograničenje koje je zapaženo u drugim jezicima: neutralni sufiksi mogu biti samo krajnji segmenti reči (Hayes 1981). Ukoliko neutralni sufiks prethodi cikličnom, on gubi svoju neutralnost.

S druge strane, normalno je da dodavanje neutralnih sufiksa iza drugih sufiksa ne menja akcenat reči. Napravimo sledeći provizoran pregled

-ād: *zvōncād, đāvōlčād, vrāpčād, dēriščād, prāščād, sinovčād;*

-ka: *igrāčka, kafēdžijka, Bānījka, pūcāljkā, stāratēljka, vjēžbānka, grāđānka, ig-rānka, rībārka, atlētičārka, rentijērka, pensiōnērka, agitātorka, slūžāvka, skōjēvka, vāšljīvka, vjētrōvka;*

-kinja: *brōdārkinja, krājīškinja, intrīgāntkinja, stūdentkinja;*

-ski: *vjēžbačkī, znālačkī, divljāčkī, sāmāčkī, stāračkī, bābičkī, metōdičkī, vārāličkī, kōličničkī, rādničkī, mlādičkī, gōlāčkī, plēmīčkī;*

²¹ Možda treba posetiti da je sufiks *-ija* donekle sumnjiv, jer se jednom delu primera (v. belešku 5) ponaša kao neutralan sufiks.

- ji**: *gřličji, sjěničji, kŭkavičji*;
- ni**: *tjěsnačnĭ, jědnjačnĭ, kŭgličnĭ, voděničnĭ, dvõrišnĭ, vřhõvnĭ, vřživni, grábežnĭ*;
- nji**: *dānašnjĭ, jŭtrošnjĭ, zĭmušnjĭ, gõdišnjĭ, mēdašnjĭ*;
- ast**: *bõbičast, štāpičast, svilenkast, mjěšinast, plāvušast, brěžuljkast*.

Gornji primeri pokazuju da se svi neutralni sufiksi pojavljuju i iza drugih sufiksa. U svim navedenim primerima oni čuvaju akcenat osnove, sem sufiksa *-ād* u primerima *zvõncād* (<*zvõnce*>), *đavolčād* (<*đavolče*>), *prāšćād* (<*prāsac*>) i sufiksa *-ast* u primeru *brěžuljkast*. U tim primerima promena akcenta nastaje, očigledno, zbog promene broja slogova, i kao i u ranijim sličnim primerima, uzlazni akcenti se pomeraju za jedan slog ulevo ili se u jednosložnim osnovama pretvaraju u silazne akcente. U sličnim primerima sa sufiksima *-skĭ* i *-nĭ* broj slogova se ne smanjuje i reči čuvaju isti akcenat (v. *znālac – znālačkĭ, sāmāc – sāmāčkĭ, vijēnac – vjēnačnĭ*). Možemo, dakle, zaključiti da neutralni sufiksi mogu da slede i iza drugih sufiksa i da u tom slučaju oni dosledno čuvaju akcenat osnovnih reči: izvesne promene akcenta mogu se uočiti jedino kod nekih reči koje menjaju broj slogova ispadanjem nepostojanog *-a*, a te promene su uslovljene dvosložnim karakterom uzlaznih akcenata. Ciklični sufiksi po pravilu ne slede druge sufikse, već se dodaju neposredno na osnovu, a to pravilo važi, izgleda, i za ekstraciklične sufikse *-telj* i *-je* i za dominantne sufikse *-aj* i *-ivo*. Pojedini ciklični sufiksi, koji odstupaju od toga pravila i slede druge sufikse, menjaju akcenat izvedenih reči na jedinstven način – u skladu s pravilom SA kao što smo već istakli gore (v. primere 9 i 10).

Iz gornjeg pregleda se vidi da neutralni sufiksi mogu da slede ciklične sufikse, a takođe i druge neciklične sufikse. Tako npr. sufiks *-ka* sledi iza cikličnih sufiksa (*-āc*, *-ēr*, *-ij(a)*, *-iv* i drugih necikličnih sufiksa). Primeri *stārateljka* i *agitātorka* pokazuju da se neutralni sufiksi mogu javljati i iza ekstracikličnih sufiksa. (Ekstraciklični sufiksi se po položaju uopšte ne razlikuju od drugih cikličnih sufiksa, a to važi i za dominantne ciklične sufikse.)²² Da li se neutralni sufiksi mogu javljati i iza drugih neutralnih sufiksa. Primere toga tipa je teško naći, mada to ne izgleda u principu nemoguće.²³

7 Opisali smo najvažnije ciklične i neutralne sufikse i pokazali da ciklični sufiksi po pravilu prethode neutralnim sufiksima. Formulirali smo pravilo srpskohrvatskog akcenta (SA) čiji domen su ciklični sufiksi i pravilo pomeranja akcenta (AŠ) koje pmera akcenat sa krajnjeg sloga reči: neutralni sufiksi samo izuzetno povlače dejstvo pravila SA, a i tada se ne računaju u njegovu okolinu (primeri 1a). Delimičan uvid u akcenat monomorfni reči ukazuje na mogućnost da SA (pravilo 6), ili neko slično pravilo, važi i za veliku većinu tih reči. Ostaje, međutim, još dosta »nejasnih« akcentata (v. npr. Nikolić 1970) jer se mnogu sufiksi ne mogu jednostavno klasifikovati ni kao ciklični ni kao neutralni zbog »kolebljivog« ponašanja. Neki »kolebljivi« sufiksi se verovatno mogu razložiti na različite sufikse uprkos identičnog oblika.²⁴ Semantička analiza koju vrše Nikolić (1970) i Babić (1986) je zato vrlo korisna, ali je treba dopuniti strukturnim kriterijumima koje nudi savremena leksička fonologija.

²² Videti npr. reči *đpažajni, đsečaji*, itd.

²³ Ako prihvatimo da je *-njāk* neutralan sufiks traženi primer bi bila reč *pěradnjāk*.

²⁴ Tako npr. apstraktno *-ina* (*visina, dubina*) je verovano cikličan sufiks. Slično važi, izgleda, i za sufiks *-(a)c* kad označava etnike.

LITERATURA

- BABIĆ, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU i Globus.
- BELIĆ, A. 1950/51. Iz novije akcentuacije. *Naš jezik* 2.
- BROWNE, W. i J. McCawley 1965. Srpskohrvatski akcenat. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 8.
- CHOMSKY, N. i M. HALLE 1968. *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row.
- HALLE, M. i J. R. VERGNAUD 1987. Stress and the Cycle. *Linguistic Inquiry* 18.
- HAYES, B. 1981. *A Metrical Theory of Stress Rules*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- KIPARSKY, P. 1982. From Cyclic to Lexical Phonology. H. van der Hulst i N. Smith (izd.), *The Structure of Phonological Representations*, vol I. Foris, Dordrecht.
- LEHISTE, I. i P. IVIĆ, 1986. *Word and Sentence Prosody of Serbo-Croatian*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- MARETIĆ, T. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- MATEŠIĆ, J. 1965. *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MOHANAN, K. P. 1982. *Lexical Phonology*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- NIKOLIĆ, B. 1970. *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik; Biblioteka južnoslovenskog filologa, n. s. knj. 1.
- PRAVOPIS srpskohrvatskog književnog jezika, 1960. Novi Sad i Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska.
- RAKIĆ, S. 1989. O raspodeli jote i nekim osnovnim fonološkim pravilima srpskohrvatskog jezika. *Književni jezik* 18.
- RAKIĆ, S. 1990. Akcenat prisvojnih prideva na -ov(-ev), -in i reči koje se iz njih izvode pomoću pridevskih i imeničkih sufiksa. *Književni jezik* 19.
- SIEGEL, D. 1974. *Topics in English Morphology*, Doctoral dissertation. Cambridge, Massachusetts: MIT.
- STEVANOVIĆ, M. 1981. *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, četvrto izdanje. Beograd: Naučna knjiga.

SUMMARY

In contemporary lexical phonology the distinction between cyclic and neutral suffixes is of crucial importance. In this paper we have listed the most productive cyclic and neutral suffixes of Serbo-Croatian and shown how they interact to produce the surface accent of words. We have also examined some productive extracyclic and dominant suffixes and described their properties. On the basis of these facts we have formulated a rule of Serbo-Croatian accents (3 above) whose domain of application are cyclic accents which seems to allow few exceptions. Yet, it may be refined or revised in the light of further investigation. There still remain enough »unclear« accents which still have not been explained, because many suffixes cannot be simply classified as cyclic or neutral.